

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA MAXTUMQULI IJODINI O'RGANISHNING AMALIY AHAMIYATI

Z.Z.Kadirova

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13133149>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon tilshunosligi bilan bog'liq ijodlarni o'rganishning amaliy ahamiyatini atoqli turkman shoiri Maxtumquli ijodiga e'tibor qaratish asosida yoritishga harakat qilganmiz. Maxtumquli asarlarini o'rganish turkman tili evolyutsiyasi va uning madaniy-tarixiy kontekstini tushunish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlanadi.

Maxtumqulining turkman adabiyotidagi ahamiyati, turkman tili rivojiga ta'siri haqida fikr yuritishdan boshlanib Maxtumquli she'riyatini tahlil qilish orqali turkmanga xos til xususiyatlari va tuzilmalarini yoritib berish, uning tipologik xususiyatlarini ochilishi uchun samarali xizmat qilish haqidagi g'oyaviy qarashlar bayon qilingan.

Kalit so'z: Jahon tilshunosligi, Maxtumquli, turkman adabiyoti, til evolyutsiyasi, madaniy meros, morfologik tahlil, leksik-semantik tahlil, sintaktik tahlil, madaniy idrok.

THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF STUDYING RELATIVE CREATION IN WORLD LINGUISTICS

Abstract. In this article, we tried to highlight the practical importance of studying works related to world linguistics, focusing on the works of the famous Turkmen poet Makhtumkuli. It is emphasized that the study of Makhtumkuli's works is crucial for understanding the evolution of the Turkmen language and its cultural-historical context. Starting from thinking about the significance of Makhtumkuli in Turkmen literature, the impact on the development of the Turkmen language, the ideological views of illuminating the features and structures of the Turkmen language, and effectively serving to reveal its typological features, through the analysis of Makhtumkuli's poetry, are presented.

Key words: World linguistics, Makhtumkuli, Turkmen literature, language evolution, cultural heritage, morphological analysis, lexical-semantic analysis, syntactic analysis, cultural perception.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНОГО ТВОРЕНИЯ В МИРОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье мы постарались подчеркнуть практическую значимость изучения произведений, связанных с мировой лингвистикой, сосредоточив внимание на творчестве известного туркменского поэта Махтумкули. Подчеркивается, что изучение творчества Махтумкули имеет решающее значение для понимания эволюции туркменского языка и его культурно-исторического контекста. Начиная с размышлений о значении Махтумкули в туркменской литературе, влиянии на развитие туркменского языка, идейных взглядов, освещающих особенности и структуры туркменского языка, и эффективно служащих раскрытию его типологических особенностей, через анализ творчества Махтумкули представлены стихи.

Ключевые слова: *Мировое языкознание, Махтумкули, туркменская литература, эволюция языка, культурное наследие, морфологический анализ, лексико-семантический анализ, синтаксический анализ, культурное восприятие.*

Tilni o'rganish shunchaki ilmiy izlanish emas, balki insoniyat madaniyati, tarixi va jamiyatining murakkabliklarini tushunish uchun eshikdir. Jahon tilshunosligi sohasida adabiy asarlarni tekshirish katta ahamiyatga ega bo'lib, turli jamoalarning til evolyutsiyasi, madaniy merosi va falsafiy asoslari haqida tushuncha beradi. Bu maqolada turkman adabiyoti kotibi Maxtumquli ijodiga alohida e'tibor qaratilib, jahon tilshunosligi bilan bog'liq ijodlarni o'rganishning amaliy ahamiyati haqida so'z boradi. Maxtumquli she'riyatining boy gobelenini va uning turkman tili va madaniyatiga ta'sirini o'rganish orqali ushbu maqola til, adabiyot va insoniyat tajribasi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yoritishda til ijodkorligini o'rganishning dolzarbligini ko'rsatadi. Maxtumquli she'riyatining o'rganilishi quyidagi amaliy ahamiyatlarni kasb etadi:

Madaniy merosni asrab-avaylash ehtiyoji doirasida Maxtumquli asarlari nafaqat til xazinasini, balki madaniy-tarixiy asarlar hamdir. Uning ijodini o'rganish turkman xalqining madaniy merosini saqlashga yordam beradi, ularning tarixi, an'analari va turmush tarzi haqida yetarlicha ma'lumot beradi[1.23].

Til taraqqiyoti ahamiyatiga ko'ra shoir asarlari, xususan, she'riyati turkman tili taraqqiyoti haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Uning asarlari turkman tilining vaqt o'tishi bilan rivojlanishini o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan boy tilshunoslik ma'lumotlaridir.

Adabiy nuqtayi nazaridan Maxtumquli eng buyuk turkman shoirlaridan sanaladi va uning asarlari turkman adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning asarlarini o'rganish turkman adabiyotida qo'llaniladigan adabiy uslub va uslublarni tushunishga yordam beradi, bu qiyosiy adabiyotga qiziquvchi olimlar va tadqiqotchilar uchun qimmatli bo'lishi mumkin.

Falsafiy va mafkuraviy qarashlar doirasida ko'rib chiqadigan bo'lsak, Maxtumquli asarlarida ko'pincha falsafiy va g'oyaviy mavzular o'z davrining ijtimoiy-siyosiy mazmunini aks ettiradi. Uning asarlarini o'rganish 18-asrdagi O'rta Osiyoning intellektual oqimlari va ularning bugungi kun muammolari bilan bog'liqligi haqida tushuncha beradi.

Lingvistik jihatdan turkman tilining til xususiyatlari va tuzilmalarini tushunish uchun Maxtumquli asarlarini lingvistik tipologiya nuqtai nazaridan ham o'rganish mumkin. Bu qiyosiy va tipologik tadqiqotlar uchun ma'lumotlarni taqdim etish orqali tilshunoslikning kengroq sohasiga hissa qo'shishi mumkin.

Shoir qalamiga mansub ko'plab asarlarni fonetik, morfologik, leksik-semantik, sintaktik jihatdan tahlilga tortish va samarali natijalarga erishish mumkin.

Maxtumquli she'rlarini leksik-semantik nuqtai nazardan tahlil qilish uning she'riyatida berilgan mavzu, tasvir va xabarlarini tushunish uchun so'z va ularning ma'nolarini tekshirishni o'z ichiga oladi[7.89]. Maxtumquli leksik-semantik tahlilining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

Til tanlash: Maxtumqulining til tanlashi turkman tilining til boyligini aks ettiradi. U ko'pincha turkman madaniyati va an'analari chuqur ildiz otgan so'z va iboralarni ishlatib, she'riyatiga o'ziga xos madaniy tus bag'ishlaydi[2.32].

Tasviriylilik: Maxtumquli she'rlarida so'z yordamida jonli tasvirlar yaratib, his-tuyg'ularni uyg'otuvchi obrazlar boy. Uning tasvirlari ko'pincha tabiatdan olingan bo'lib, manzaralar, hayvonlar va tabiat hodisalariga ishora qiladi.

Ramzlik: shoir teran ma'nolarni ifodalash uchun ramzlardan tez-tez foydalanadi. Masalan, uning she'rlaridagi "bog'" ko'pincha jannat timsoli yoki hayot go'zalligining timsoli bo'ladi.

Maxtumquli she'rlarining mavzulari rang-barang bo'lib, ishq va tabiatdan tortib, ma'naviyat va falsafagacha. So'zlarni tanlash orqali u bu mavzularni chuqur va murakkab o'rganadi. Ijodkor asarlari turkman xalq og'zaki ijodi, tarixi va an'alariga asoslangan madaniy yo'nalishlarga boy. Ushbu havolalar uning she'riyatiga ma'no qatlamlarini qo'shib, uni o'z tinglovchilari bilan madaniy darajada aks sado beradi. Umuman olganda, Maxtumquli she'rlarining leksik-semantik tahlili shoirning o'z tili, madaniyati, merosi bilan chuqur bog'langanligi, so'z yordamida kuchli obrazlar yaratganligi, chuqur falsafiy-ma'naviy mulohazalar bildirganligi namoyon bo'ladi. Shoirning "Raygon ayladi", "Foniy dunyo o'tar ketar", "Hazor ostonasi sari", "Ot yonida bilinar" kabi she'rlarini misol qilib keltirish mumkin[2.46].

Umuman olganda, Maxtumquli ijodini o'rganish nafaqat turkman tili va adabiyotini tushunish, balki Markaziy Osiyoning kengroq madaniy va tarixiy konteksti haqida tushunchaga ega bo'lish uchun ham muhimdir.

Maxtumquli g'azallari sintaksisini tahlil qilish gap va iboralar tuzilishini o'rganishdan iborat bo'lib, ma'no grammatika orqali qanday yetkazilishini tushuntiriladi. Maxtumquli she'rlarini sintaktik tahlil qilishning asosiy jihatlari quyidagilarni keltiramiz:

Gap tuzilishi: Maxtumquli she'rlarida ko'pincha uning fikr va his-tuyg'ularini to'g'ridan-to'g'ri ifodalovchi sodda, ifodali jumlar mavjud. Shu bilan birga, u o'z she'riyatida yanada nozik fikrlarni ifodalash, ritmik oqim yaratish uchun murakkab va qo'shma gaplardan ham foydalanadi.

So'z tartibi: Turkman tilida ham ko'pgina turkiy tillar kabi SOV(Subject-Object-Verb) so'z tartibi mavjud. Maxtumquli o'z she'rlarida shu so'z tartibiga amal qilib, gap boshiga mavzuni, undan keyin predmetni, eng oxirida esa fe'lni qo'yadi[13.109].

Maxtumquli ot va fe'llarni o'zgartirish uchun sifat va qo'shimchalardan foydalanadi, she'riyatiga tasvirlovchi detallar qo'shadi. Ushbu modifikatorlar jonli tasvirlarni yaratishga yordam beradi va uning so'zlarining hissiy ta'sirini kuchaytiradi.

Maxtumquli she'rlarida ko'pincha parallellik, grammatik tuzilmalarni takrorlash yoki shunga o'xshash sintaktik qoliplardan foydalanib, she'rlarida ritm va urg'u hosil qiladi. Ushbu uslub uning she'riyatiga musiqiylik qo'shadi va asosiy g'oyalarni mustahkamlaydi.

Maxtumquli ba'zi she'rlarida kontekstdan nazarda tutilgan yoki anglashilgan so'zlarni qo'yib yuborish uchun ellipsidan foydalanadi. Bu ixchamlikni yaratadi va unga murakkab fikrlarni ixcham shaklda etkazish imkonini beradi. Maxtumquli sintaksisi soddaligi, ravshanligi, ritmik sifati bilan ajralib turadi[6.45]. Uning turkman grammatikasini qo'llagani uning tilni o'zlashtirganligi va she'rlar yaratish qobiliyatini ham lingvistik jihatdan murakkab, ham hissiy jihatdan jarangdorligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Maxtumquli ijodi namunasi bo'lgan jahon tilshunosligi ijodini o'rganish dunyo til, madaniy va tarixiy xilma-xilligi haqida bebaho fikrlar beradi. Lingvistik tahlil obyekti orqali biz tillar evolyutsiyasi, madaniy merosni saqlash, til, adabiyot va jamiyat o'rtasidagi

murakkab o‘zaro ta’sirni chuqurroq tushunamiz. Maxtumduli she’riyati o‘zining boy leksik-semantik va sintaktik xususiyatlari bilan tilning teran tuyg‘ularni, falsafiy mushohadalarni, madaniy noz-ne’matlarni yetkazish qudratidan dalolat beradi. Dunyo bo‘ylab tilshunoslik asarlarini o‘rganish orqali biz nafaqat tillar va madaniyatlar haqidagi bilimlarimizni kengaytiramiz, balki inson ifodalarining go‘zalligi va xilma-xilligini qadrlaymiz. Shunday qilib, dunyo til ijodini o‘rganishning amaliy ahamiyati akademiya doirasidan ham uzoqqa cho‘zilib, dunyo haqidagi tushunchamiz va undagi o‘rnimizni boyitadi.

REFERENCES

1. Ahmetjanova, G. Makhtumduli—Turkmen Poet and Thinker. Turkmen State University Press. 2005 y.
2. Atanyazov, A. Makhtumduli: Life, Creativity, Influence. Ylym Publishers. 2010 y.
3. Geldiyeva, G. The Artistic World of Makhtumduli. Magaryf Publishers. 2015 y.
4. Narzullaev, B. "Makhtumduli ijodining insoniyat manzaralari." Tarixshunoslik. 2020-y.
5. Otaboev, T. "Makhtumduli ijodining ma’naviy-ma’rifat manbalari." O‘zbekiston adabiyoti. 2015-y.
6. Ovezov, A. Makhtumduli’s Poetics. Turkmen State University Press. 2008 y.
7. Rahimov, A. "Makhtumduli ijodining ma’naviy-ma’rifat asoslari." O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2010-y.
8. Rakhimova, A. Makhtumduli and the Literary Traditions of Turkmenistan. Magtymguly Institute of Language, Literature, and National Manuscripts. 2012-y.
9. Taganov, M. "Makhtumduli and the Philosophical Thought of Turkmenistan." Turkmen State University Press. 2018-y.
10. Турсунов, О. "Махтумқули ижодида фолклор элементлари." Туркология. 2012 й.
11. Улугов, А. "Махтумқули ижодида давлат муаммоси музокаралари." Маданиятшунослик. 2017 й.
12. Hakimov, Q. Makhtumduli ijodida shoir tarjimalari. Adabiy tarjimalar. 2019-y.
13. Yegenova, B. "Makhtumduli’s Poetry: A Linguistic Analysis." 2019 y.
14. Yuldashev, S. "Makhtumduli ijodining estetik qiyofalari." O‘zbek adabiyoti. 2018-y.